

דף שבועי

בס"ד

פרשת נצבים תשפ"ב, מספר 1488

צום גדליהו – הצעה חדשה לסיבת הצום

יוסף פריאל

א. המשמעות המוכרת של הסיפור – רצח פוליטי

נטייה בולטת היא להציג את הסיפור כרצח פוליטי, ויש אף מכנים אותו "הרצח הפוליטי הראשון"⁴. כמובן שאין הדבר נכון. ספר מלכים מתאר יותר מעשר רציחות פוליטיות⁵ של מלכים ודמויות נוספות.⁶ ויותר מכך, גם אם מדובר ברצח פוליטי, מדוע דווקא רצח זה נקבע כיום צום, וכשאלת המהרש"א (ראש השנה יח ע"ב): "א"כ גם בשאר צדיקים שמתו יקבעו בו צום, וא"כ אין לך יום בשנה שלא יהיה בו יום שמת צדיק?"⁷

ב. המשמעות ההיסטורית – עזיבת העם את הארץ וקבוע הגלות

רצח גדליהו קיבע בפועל את הגלות, ועוצמתו של טעם זה לקביעת יום הצום רבה. בריחת העם למצרים לאחר רצח גדליהו קבעה עובדה היסטורית חמורה: כמעט⁷ שלא נותרו יהודים בארץ. ואם כן הרצח, ולא החורבן, גרמו להתגשמות הקללה "וְהַשְׁמַתִּי אֶנְי אֶת הָאָרֶץ" (וי' כו:לב).⁸

ג. הצעתנו החדשה: המשמעות הדתית העמוקה – הקושי בהשתנות

במאמר זה נוסיף היבט נוסף – דתי לסיפור טראגי זה. לצורך כך נעקוב אחר סיפור הרצח מראשיתו. בימים שלפני הרצח יוחנן מזהיר את גדליהו:

הַיָּדַע תִּדַע כִּי בְעֲלִיס מֶלֶךְ בְּנֵי עֲמֹן שָׁלַח אֶת יִשְׁמַעֲאֵל בֶּן נַתָּנְיָה לְהַפְתֵּךְ נֶפֶשׁ וְלֹא הָאֲמִין לָהֶם גְּדַלְיָהוּ בֶן אַחִיקֶם. וַיּוֹחֲנֵן בֶּן קָרַח אָמַר אֶל גְּדַלְיָהוּ בְּסִתֵּר בְּמִצְפָּה לֵאמֹר אֲלֹכָה נָא וְאָכָה אֶת יִשְׁמַעֲאֵל בֶּן נַתָּנְיָה וְאִישׁ לֹא יִדַע

לא פחות מחמישה פרקים בספר ירמיהו (מ-מד) וכמה פסוקים בספר מלכים (מל"ב כה:כב-כו)¹ מוקדשים לסיפור רצח גדליהו² ותוצאותיו. חשיבותו ההיסטורית של הסיפור עצמו ברורה, שהרי הרצח קיבע יום צום נוסף לזכר החורבן בלוח העברי.³ במאמר זה נציג כיוון נוסף העולה מתוך הסיפור ומצדיק הן את העיסוק הרב בפרטיו הן את קביעת יום הצום בעקבותיו.

נפתח בסקירת ההסברים המוכרים לחשיבותו של הסיפור ולאחר מכן נעלה את הצעתנו המחודשת.

* הרב ד"ר יוסף פריאל מרצה לתנ"ך וזמר עברי בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות, ובמכללות "גבעת וושינגטון" ואורות. בעל פינת הרדיו "השיר בפרשה" בכאן מורשת.

** מאמר זה פורסם בצורה רחבה בכתב העת אורשת, ו (תשע"ה), עמ' 57-64, וכאן תקצירו.

1 על ההבדל בתיאור בין שני הספרים עמדו מ' הרן, האסופה המקראית, ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 240; מ' אביעזר, נבואתו של ירמיהו, תל-אביב תשס"ה, עמ' 81-82. לדעת חז"ל (בבלי, בבא בתרא טו ע"א) ירמיהו כתב את שני הספרים, כך שקשה לקבל תזות המבדילות בין מגמות הכותבים.

2 תאריכו המדויק אינו מופיע בכתוב. במל"ב כה:כה כתוב: "וַיְהִי בַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי לֵאלֹהֵי אֲזַכֹּר הַיּוֹם בַּחֹדֶשׁ. בַּסֵּדֶר עוֹלָם רַבָּה פֶּרֶק כֹּז, וְכֵן בִּירוּשָׁלַיִם, תַּעֲנִית פ' ד ה"ה, וּבבבלי, ראש השנה יח ע"א נאמר: "זה שלשה בתשרי שנהרג בו גדליהו בן אחיקם". אך הרד"ק (ליר' מא:א) אומר: "ובראש השנה נהרג גדליהו בן אחיקם, וקבעו התענית במוצאי ראש השנה מפני שהוא יום טוב". ראו דיון בעניין במאמרו של א"ב פישר, "צום גדליהו – ג' תשרי?", בקובץ: מועדי ה' – ימים נוראים, כרם ביבנה תשס"ט, עמ' 157-161.

3 דבר שלא היה ברור כלל וכלל. אמנם הצום מופיע בזכריה ז:ה כ"צום השביעי", אך ייתכן שבעקבות תהליך שיבת ציון ובניין הבית השני הוא לא התמיד. ראה לדבר היא הפתיח למגילת תענית שבה מופיע יום זה כיום שמחה בעקבות אירוע שקרה בתקופה החשמונאית (ראו ו' נעם, מגילת תענית, ירושלים תשס"ד, עמ' 233-235), כך שתהליך הפיכתו ליום צום קבוע מאוחר לתקופה התנאית. ראו כיוון חדש להסבר הדברים אצל ט' גזול, "למשמעות המשך קיומו של צום השביעי בימי שיבת ציון", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כ (תש"ע), עמ' 51-69, בעיקר עד 68. שינוי דומה קרה בתקופת הגאונים גם ליום ניקנור שהפך לתענית אסתר, ראו: A. Scwarth, "Taanith Ester", in: C. H. Melchior and others (eds.), Festschrift (of Prof. D.) Simonsens, Copenhagen 1923, pp. 188-205. החל מעמ' 199.

4 גדליהו עצמו לא היה מלך, שהרי "אין מלך בלא עם" (ביטוי שטבע כנראה רבנו בחיי בפירושו לבראשית לח:ל), ורוב העם הרי מת במהלך המצור או שגלה. כמו כן גדליהו אינו מזרע המלוכה, עובדה שאותה כנראה ניצלו העמונים כדי לשכנע את ישמעאל שהיה מזרע המלוכה (מל"ב כה:כה) ללכת לרצוח אותו בעבורם.

5 כתב על כך א' אבקסיס, "ויכהו וימיתוהו וימלך תחתיו: רציחות פוליטיות במזרח הקדום", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשס"ט.

6 הבולטים שבהם הם יהואש (מל"ב יב:כד) ואמציה (שם יד:יט) מלכי יהודה, וסדרת רציחות רצופות של מלכי ישראל זכריה, שלום, פקחיה ופקח בשלהי ממלכה זו (מל"ב ט"ו).

7 אני מדגיש "כמעט" כי הפסוק שיובא בהמשך מיר' נב:ל רומז שלא כך.

8 אברבנאל מדבר על כך בסוף פירושו לספר מלכים.

נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם .... אם אתם שום תשמון פניכם לבא מצרים ובאתם לגור שם. והיתה החרב אשר אתם ראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים" (שם:י-טו).

דו שיח ארוך זה מדבר ב"רחל בתך הקטנה" על כך שכל צד מבטיח לעשות את מה שיידרש ממנו, אך עתה מגיעה ההפתעה:

ויאמר עזריה בן הושעיה ויחנן בן קרח וכל האנשים הזדים אמרים אל ירמיהו שקר אתה מדבר לא שלחך ה' אלהינו לאמר לא תבאו מצרים לגור שם. כי ברוך בן נריה מסית אתך בננו למען תת אתנו ביד הכשדים להמית אתנו ולהגלות אתנו בבל (יר' מג:ב-ג). והתוצאה: "ויבאו ארץ מצרים כי לא שמעו בקול ה' ויבאו עד תחפנחס" (שם:ז).

פעמים רבות הם הצהירו שיקשיבו, ישמעו ויקבלו, אך לא עמדו במילתם.

והנה, המסר הדתי של הסיפור מובע שוב על ידי גיבורים אחרים של הסיפור – העם, ובאותה מטבע לשון: "שקר אתה מדבר! משמעות העניין גם כאן היא: 'לא למדנו כלום! לפני החורבן לא שמענו אל הנביא, וגם עתה, אף שהתקיימו כל דבריו, זה לא גרם לנו לשנות את יחסנו לדבר ה' על ידי נביאיו. אמנם הצהרנו שנקשיב, ופנינו מיזמתנו לנביא שיפנה לה', אך עמוק בלב אין לנו אמונה כלל ורק לעצמנו אנו מוכנים להקשיב.

משני מוקדים אלה – הרצח ואי ההקשבה לנביא – מתגבשת עוצמתו של הסיפור. שינויים, בין אצל אדם יחיד בין אצל ציבור, מתרחשים רק לעתים רחוקות. מאחר שהספר הוא ספר דתי, זה המסר שלו, ולכן ראוי שייקבע צום לציון החולשה האנושית הגדולה כל כך: חוסר היכולת להשתנות גם לאחר מכות שאין כדוגמתן.

יש להוסיף על כך מוקד רעיוני שלישי. בפועל, כל המאפיינים של השנים האחרונות של ממלכת יהודה מתגלים שוב בתמציתם בסיפור זה: אי העמידה בהתחייבויות, רצח, שקר, חורבן וגלות.

עתה ברורה לדעתנו גם הסיבה לאריכות הגדולה כל כך של הסיפור, שכן מתוך פרטיו עולים הרעיונות הדתיים שעליהם דיברנו. אם כן, ההחלטה של דור אחרי החורבן להפוך את יום רצח גדליהו ל"צום השביעי" מקבלת נימוק דתי עמוק, כמשתמע מספר זכריה (ה:ז).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

למה יפכה נפש ונפצו כל יהודה הנקבצים אליך ואבדה שארית יהודה (יר' מ:ד-טו).

תגובת גדליהו: "ויאמר גדליהו בן אחיקם אל יחנן בן קרח אל תעשה את הדבר הזה כי שקר אתה דבר אל ישמעאל" (יר' מ:טז).

מניין לגדליהו ששקר הוא דובר? להפך, יחנן היה עם ישמעאל במקומות המחבוא בעת החורבן, והמידע המודיעיני שלו לא יסולא בפז! אלא שזו האמירה הדתית של הסיפור. גדליהו צועק מחדרי לבו: הייתכן שימים ספורים לאחר החורבן, שבא עקב מילוי ירושלים בדם נקי, יעז יהודי לרצוח יהודי? הדבר אינו נתפס לא באוזני גדליהו ולא באזני ירמיהו כותב הספר: וכי החורבן לא לימד דבר? זהו המוקד הדתי הראשון שהסיפור רוצה להביע: החורבן לא לימד דבר ביחס לה' ולצוויו, במקרה זה "לא תרצח".

ומכאן למוקד השני. א' כ"ע" עמד כבר על האיכויות הספרותיות העולות מדו-השיח שבין ירמיהו ובין העם הרוצה לברוח למצרים. נעמוד על כמה שלבים בדו-שיח זה.

תגובת העם על הרצח: "ויילכו וישבו בגרות כמהם אשר אצל בית לחם ללכת לבוא מצרים. מפני הכשדים כי יראו מפניהם כי הנה ישמעאל בן נתניה את גדליהו בן אחיקם אשר הפקיד מלך בבל בארץ" (יר' מא:ז-ח).

ואז בהפתעה הם פונים לירמיהו:

והתפלל בעדנו אל ה' אלהיך בעד כל השארית הזאת כי נשארנו מעט מהרבה כאשר עיניך ראות אתנו. ונגד לנו ה' אלהיך את הדרך אשר נלך בה ואת הדבר אשר נעשה" (יר' מב:ב-ג).

ירמיהו עונה: "שמעתי הנני מתפלל אל ה' אלהיכם⁹ כדברכם והיה כל הדבר אשר יענה ה' אתכם אגיד לכם לא אמןע מכם דבר" (שם:ד).¹²

ותשובתם:

יהי ה' בנו לעד אמת ונאמן אם לא ככל הדבר אשר ישלחך ה' אלהיך אלינו כן נעשה. אם טוב ואם רע בקול ה' אלהינו אשר אנחנו שלחים אתך אליו נשמע למען אשר ייטב לנו כי נשמע בקול ה' אלהינו (שם:ה-ו).

ירמיהו עונה להם:

אם שוב תשובו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרס ונטעתי אתכם ולא אתוש כי

9 כך מנמק הכתוב במ"ב כא:ד-טז את גזרת החורבן בימי מנשה: "ונטשתי את שארית נחלתי ונתתים ביד איביהם והיו לבז ולמשסה לכל איביהם. יען אשר עשו את הרע בעיני ויהיו מכעסים אתי מן היום אשר יצאו אבותם ממצרים ועד היום הזה. וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד". וכן בימי יהויקים: "וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלם דם נקי ולא אבה ה' לסלח" (שם:כד:ד).

10 "צום גדליהו – צום השביעי", שמעתין 125 (תשנ"ו), עמ' 53-44.

11 ומדקדק שם כץ (עמ' 47-49), שניכרת שפתו הצינית של ירמיהו הפונה אליהם בביטוי "א-להיכם" לאחר שהם פנו אליו בביטוי "א-להיך" וכן הלאה בהמשך הדו-שיח.

12 גם האמירה "לא אמןע מכם דבר" (יר' מב:ד) היא צינית, שהרי אתם (לכאורה) נשמעים דרך קבע לדברי ה'.